

İQTİSADI ARTIM VƏ ONUN SOSIAL BƏRABƏRLİYƏ TƏSİRİ: DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-26>**Amil.S.Salmanlı***Magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*amil.salmanli@gmail.com

ORCID: 0009-0000-6741-9162

Xülasə

İqtisadi artım problemləri həm ayrı-ayrı dövlətlər, həm də bütövlükdə qlobal iqtisadiyyat üçün son dərəcə aktualdır. Bu, bir sıra əhəmiyyətli hallarla əlaqədardır.

İqtisadi artım sosial-iqtisadi tərəqqinin, əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün mühüm şərtidir. Bu, vətəndaşların gəlirlərinin artırılmasına, təhsil, səhiyyə və digər sosial müavinətlərə çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə töhfə verir. İqtisadi inkişaf həm də yeni iş yerləri yaradır, yoxsulluğu azaldır və sosial sabitliyə kömək edir. Onun davamlı təminatını təmin etmək üçün innovativ inkişafa, sosial ədalətə və ekoloji dayanıqlığa yönəlmiş hərtərəfli düşünülmüş iqtisadi siyasətlərə ehtiyac var.

Açar sözlər: *İqtisadi artım, qlobal iqtisadiyyat, təhsil, səhiyyə, sosial sabitlik.*

ECONOMIC GROWTH AND ITS IMPACT ON SOCIAL EQUALITY: WORLD EXPERIENCE AND THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN

Amil S. Salmanli*Masters student, Azerbaijan State University of Economics*amil.salmanli@gmail.com

ORCID: 0009-0000-6741-9162

Abstract

The problems of economic growth are extremely relevant for both individual states and the global economy as a whole. This is due to a number of important circumstances.

Economic growth is an important condition for improving socio-economic progress, the standard of living and quality of life of the population. It contributes to increasing citizens' incomes, expanding access to education, healthcare and other social benefits. Economic development also creates new jobs, reduces poverty and contributes to social stability. To ensure its sustainable provision, comprehensively thought-out economic policies aimed at innovative development, social justice and environmental sustainability are needed.

Keywords: *Economic growth, global economy, education, healthcare, social stability.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНОЕ РАВЕНСТВО: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПРИМЕР АЗЕРБАЙДЖАНА

Amil C. Салманлы*Магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет*amil.salmanli@gmail.com

ORCID: 0009-0000-6741-9162

Резюме

Проблемы экономического роста чрезвычайно актуальны как для отдельных государств, так и для мировой экономики в целом. Это обусловлено рядом важных обстоятельств.

Экономический рост является важным условием улучшения социально-экономического прогресса, повышения уровня и качества жизни населения. Это способствует росту доходов граждан, расширению доступа к образованию, здравоохранению и другим социальным благам. Экономическое развитие также создает новые рабочие места, сокращает бедность и способствует социальной стабильности. Для ее устойчивого обеспечения необходима всесторонне продуманная экономическая политика, направленная на инновационное развитие, социальную справедливость и экологическую устойчивость.

Ключевые слова: экономический рост, мировая экономика, образование, здравоохранение, социальная стабильность.

GİRİŞ

İqtisadi artım real ümumi daxili məhsulda (ÜDM) ölçülən iqtisadiyyatda əmtəə və xidmətlərin ümumi istehsalının uzunmüddətli artımıdır. Bu proses ölkənin istehsal gücünün artması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi və iqtisadi fəallığın genişlənməsi ilə səciyyələnir.

İqtisadi artım ekstensiv və intensiv amillər hesabına baş verə bilər. Ekstensiv artım əmək, kapital qoyuluşu və təbii ehtiyatlar kimi istifadə olunan resursların miqdarının artırılmasına əsaslanır. Eyni zamanda, intensiv artım texnoloji innovasiyalar, avadanlığın modernləşdirilməsi, işçilərin ixtisasının artırılması və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi yolu ilə istehsalın səmərəliliyinin artırılması ilə əlaqələndirilir. İnvestisiya istehsalın genişləndirilməsinə, infrastrukturun inkişafına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək etdiyi üçün iqtisadi artımda mühüm rol oynayır. Elmi-texniki tərəqqi, dövlət siyasəti, təhsilin səviyyəsi və maliyyə sektorunun inkişafına da ciddi təsir göstərir.

İqtisadi artım və onun növləri.

İqtisadi artım real ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artımı ilə ölçülən, müəyyən dövr ərzində ölkədə əmtəə və xidmət istehsalının artmasıdır. O, cəmiyyətin rifahının yüksəlməsini, həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasını və bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafını əks etdirir [4].

İqtisadi artım iqtisadiyyatın strukturunda dəyişikliklər, o cümlədən resursların sektorlar arasında yenidən bölüşdürülməsi ilə müşayiət olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadiyyat artdıqca kənd təsərrüfatının payı azalır, sənaye və xidmətlərin payı artır. Bu, artan urbanizasiya səviyyələri, texnoloji inkişaf və istehlak tələbindəki dəyişikliklərlə bağlıdır.

Sabit iqtisadi artım əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, gəlirlərinin artmasına, sosial infrastrukturun yaxşılaşmasına və yoxsulluğun səviyyəsinin azalmasına şərait yaradır. Bununla belə, həddindən artıq sürətli artım templəri iqtisadiyyatın həddindən artıq istiləşməsinə, inflyasiyaya və digər makroiqtisadi tarazlıqlara səbəb ola bilər. Buna görə də əhəmiyyətli böhranlar və sosial sarsıntılar olmadan uzunmüddətli inkişafı təmin edən davamlı və balanslaşdırılmış artımı qorumaq vacibdir. İqtisadi artımın növləri aşağıda verilmişdir:

1. Ekstensiv iqtisadi artım - Bu növ artım istehsal amillərinin kəmiyyət artımına əsaslanır. Yəni iqtisadiyyat aşağıdakılar hesabına inkişaf edir: işçi qüvvəsinin artması, istifadə olunan təbii ehtiyatların həcmi genişlənməsi, əsas kapitala (zavodlara, avadanlıqlara) investisiyaların artması, yeni torpaqların və xammal ehtiyatlarının dövrüyyəyə cəlb edilməsi. Bu cür artımın məhdudiyyətləri var, çünki resurslar sonsuz deyil və istehsal amillərinin gəlirlərinin azalması qanununa görə onun səmərəliliyi zamanla azalır.

2. İntensiv iqtisadi artım - İntensiv artım mövcud resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlıdır. Bu tip artımı təmin edən əsas amillər bunlardır: yeni texnologiyaların tətbiqi, istehsalın

avtomatlaşdırılması və rəqəmsallaşdırılması, işçilərin ixtisasının artırılması, işin və idarəetmənin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, istifadə olunan resursların keyfiyyətinin yüksəldilməsi. Bu növ artım daha davamlı hesab olunur, çünki o, resursların sonsuz yığılmasından asılı deyil, onların daha səmərəli istifadəsinə yönəlmişdir.

3. Qarışıq (balanslaşdırılmış) iqtisadi artım - Təcrübədə təmiz formada ekstensiv və ya intensiv artım nadir hallarda baş verir. Adətən ölkələr hər iki amilin birləşməsinə görə inkişaf edir. Məsələn, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələlərində ekstensiv artım üstünlük təşkil edir, sonra isə intensiv amillərin rolu artır. İnkişaf etmiş ölkələrdə əsas diqqət innovasiyalara, məhsuldarlığın artmasına və iqtisadiyyatın yeni sahələrinin inkişafına yönəldilir. Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar tez-tez hər iki artım növünün kombinasiyasını yaşayırlar, çünki onlar hələ də istehsalın kəmiyyətə genişləndirilməsi imkanlarına malikdirlər, lakin artıq onun səmərəliliyinin artırılması istiqamətində irəliləməyə başlayırlar [6].

İqtisadi artımın sosial bərabərliyə təsiri (Dünya təcrübəsi)

İqtisadi artım cəmiyyətin inkişafında, istehsal səviyyəsinin yüksəldilməsində, infrastrukturun yaxşılaşdırılmasında və əhəlinin gəlirlərinin artmasında əsas rol oynayır. Lakin onun sosial bərabərliyə təsiri birmənalı deyil. Bəzi hallarda artım varlılar və yoxsullar arasındakı fərqi azalmasına səbəb olur, digərlərində isə əksinə, sosial bərabərsizliyi artırır. Aşağıda iqtisadi artımın sosial bərabərliyə təsir mexanizmlərini və müxtəlif ölkələrdən nümunələri nəzərdən keçirəcəyik.

Davamlı iqtisadi inkişafı olan ölkələrdə yeni iş yerləri açıldıqca, əmək haqqı artdıqca və sosial proqramları maliyyələşdirmək üçün vergi daxilolmaları artdıqca yoxsulluğun azalması müşahidə olunur. Təkmilləşdirilmiş səhiyyə, təhsil və infrastruktur sərvətlərin əhəli arasında daha bərabər bölüşdürülməsinə gətirib çıxarır. İqtisadi artım aşağı gəlirli təbəqədən olan insanlar üçün yeni imkanlar yaradır. İş yerlərinin sayını artırmaq, əmək haqqını artırmaq və təhsil və təlimə çıxış imkanlarını artırmaqla, yoxsul ailələrdən olan insanlar sosial nərdivanı yüksəldə bilərlər. Bu, sabit iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən orta sinfi gücləndirməyə kömək edir. Əlverişli iqtisadi şəraitlə dəstəklənən kiçik və orta biznesin inkişafı əhəlinin geniş təbəqəsi üçün iş yerlərinin yaradılmasında və iqtisadi imkanların genişləndirilməsində də mühüm rol oynayır. Nəticədə vətəndaşların alıcılıq qabiliyyəti yüksəlir ki, bu da iqtisadi inkişafı daha da stimullaşdırır [7].

Bir sıra ölkələrdə iqtisadi artım kapitalın kiçik bir qrup insanın əlində cəmləşməsi ilə müşayiət olunur ki, bunun da nəticəsində varlılarla yoxsullar arasında uçurum artır. İqtisadi artım böyük şəhərlərdə və sənaye mərkəzlərində cəmləşə bilər, daha az inkişaf etmiş regionlar kənarda qala bilər. Bəzi hallarda iqtisadi artım istehsalın avtomatlaşdırılması ilə müşayiət olunur ki, bu da aşağı ixtisaslı işçilər üçün iş yerlərinin azalmasına səbəb ola bilər [5].

Dünyanın ən böyük iqtisadiyyatlarının reytingini tərtib edərkən müxtəlif iqtisadi göstəricilərdən istifadə oluna bilər, məsələn:

- ÜDM: Müəyyən vaxt ərzində ölkədə istehsal olunan bütün mal və xidmətlərin ümumi dəyərini əks etdirən iqtisadi fəaliyyətin əsas ölçüsü. ÜDM iqtisadi rifahı, potensialı və inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur;
- işsizlik səviyyəsi: müəyyən yaş qrupunda olan işsizlərin faizinin eyni yaş qrupundakı ümumi işçi qüvvəsinə bölünməsi;
- inflyasiya: əmtəə və xidmətlərin keyfiyyətini saxlamaqla onların orta qiymət səviyyəsinin artması ilə xarakterizə olunan sosial-iqtisadi prosesdir. Inflyasiya çox vaxt pulun dəyərdən düşməsi və onun alıcılıq qabiliyyətinin azalması ilə əlaqələndirilir;
- Adambaşına düşən ÜDM: Ölkənin ümumi daxili məhsulunun onun əhalisinə bölünməsi ilə hesablanan rəqəm. O, bir ölkədə ildə yaradılmış ümumi məhsulun orta hesabla adambaşına nə qədər düşdüyünü əks etdirir.

Cədvəl 1: Dünyanın ən böyük iqtisadiyyatlarının reytingi (ÜDM)

1	Çin	37,381 milyard dollar
2	ABŞ	29,840 milyard dollar
3	Hindistan	15,811 milyard dollar
4	Yaponiya	6,908 milyard dollar
5	Almaniya	5,864 milyard dollar
6	Rusiya	5,670 milyard dollar
7	İndoneziya	5,047 milyard dollar
8	Braziliya	4,441 milyard dollar
9	Böyük Britaniya	4,164 milyard dollar
10	Fransa	4,117 milyard dollar

Mənbə: [9] əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

ABŞ iqtisadiyyatı tarazlıq vəziyyətindədir və əmək bazarı sabitdir ki, bu da işin tam məşğulluğa yaxın səviyyədə baş verməsinə imkan verir. İşsizlik tam məşğulluğa yaxın 3,5-3,8% ətrafında qalır. Şirkətlər yeni şəraitə uyğunlaşa biliblər və xüsusilə texnologiya, tibb, maliyyə və xidmət sektorlarında işçi qüvvəsinə tələb yüksək olaraq qalır. Yüksək məşğulluq səviyyəsi iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi olmaqda davam edən istehlakçı tələbini dəstəkləyir.

2023-24-cü illərdə ABŞ-ın ÜDM artımı Federal Ehtiyat Sisteminin monetar sərtləşdirməsinə baxmayaraq, ilkin gözləniləndən yüksək idi. Daha yüksək faiz dərəcələri 2022-ci ildə zirvəyə çatan, lakin sonra yavaşlayan və təxminən 3% sabitləşən inflyasiyanın qarşısını almağa kömək etdi. Bu, qiymət artımının məhdudlaşdırılması ilə iqtisadi fəaliyyətin dəstəklənməsi arasında tarazlığı saxlamağa imkan verdi.

Amerika iqtisadiyyatının sabitliyi əsasən onun çevikliyi və diversifikasiyası ilə bağlıdır. Rəqəmsallaşmanın yüksək səviyyəsi, süni intellektin inkişafı, yarımkeçiricilər və bərpa olunan enerji dayanıqlı artıma töhfə verib. Şirkətlər innovasiyalara sərmayə qoymağa davam edirdilər ki, bu da onlara global bazarda rəqabət qabiliyyətini saxlamağa kömək edirdi.

Biznes və infrastruktur layihələrinin dəstəklənməsi üzrə dövlət proqramları da mühüm rol oynayır. Nəqliyyat şəbəkəsinin modernləşdirilməsinə, texnologiyaların inkişafına və enerji müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə qoyulan sərmayələr iqtisadi inkişafın mühüm amillərinə çevrilmişdir. Bundan əlavə, istehsalın ABŞ-a qaytarılması siyasəti (reshoring) sənaye sektorunun qismən bərpasına və global təchizat zəncirlərindən asılılığın azalmasına imkan verdi.

ABŞ iqtisadiyyatı tarazlıqda olsa da, potensial risklər qalmaqdadır. Bunlara yüksək faiz dərəcələrinin potensial təsiri, global bazarlardakı qeyri-müəyyənlik, geosiyasi gərginlik və artan dövlət borcları daxildir. Bununla belə, mövcud makroiqtisadi vəziyyət Amerika iqtisadiyyatının yeni çağırışlara uyğunlaşdığını və inamla inkişafını davam etdirdiyini nümayiş etdirir.

Çin iqtisadiyyatında ÜDM artımında yavaşlama müşahidə olunur. 2023-cü ildə ÜDM 5,2% artıb, 2024-cü ildə isə artımın 5% olacağı proqnozlaşdırılır. Bu azalma bir neçə amillə bağlıdır [9]:

- Daxili tələbin yavaşlaması – istehlak aktivliyinin azalması və ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin zəif artımı.
- Daşınmaz əmlakla bağlı problemlər - Evergrande və Country Garden kimi əsas developerlərin borc böhranı sektora investisiyaları zəiflədib.
- Geosiyasi gərginliklər - ABŞ və Aİ-dən ticarət məhdudiyyətləri, texnologiya ixracına məhdudiyyətlər.
- İxracın azalması qlobal tələbin, xüsusən də Qərb ölkələrinin zəifləməsidir.

Bəzi Çin əyalətləri layihələri maliyyələşdirmək üçün mübarizə apardıqca, regional hökumətin borcu yüksəlir. Pekin və Şanxay kimi yüksək inkişaf etmiş şəhərləri olan regionlar əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşib, kənd yerləri və az inkişaf etmiş əyalətlər isə yoxsuldur. Son illərdə Çin hökuməti bu bərabərsizliyi azaltmaq üçün addımlar atsa da, gəlir fərqi hələ də böyükdür.

Almaniya iqtisadiyyatı enerji böhranından çıxmaqdadır. İndi əmək haqqı artımının inflyasiyanı üstələməsi ilə özəl istehlakın 2025-ci ilə qədər bərpanı daha da artıracağı gözlənilir. Analitiklər Almaniyanın ÜDM-nin 2025-ci ildə 1,3-1,5% artacağını, 2023-24-cü illərdən yüksək olacağını gözləyirlər. Artımın əsas hərəkətvericiləri qüvvəsi istehlak, ixrac və innovasiyaya investisiyalardır.

Yaponiya iqtisadiyyatı uzunmüddətli iqtisadi meylləri dəyişdirmək üçün katalizatora çevrilmiş pandemiyadan sonra bərpa mərhələsindədir. Ölkə üç onillik ərzində aşağı inflyasiya və bəzən deflyasiya vəziyyətində olub, lakin COVID-19-un yaratdığı qlobal böhrandan sonra vəziyyət dəyişib. Təchizat zəncirinin pozulması, enerji qiymətlərinin artması və dövlət xərclərinin artması nəticəsində Yaponiyada inflyasiya son onilliklərdə görünməmiş səviyyəyə çatıb.

Yaponiya mərkəzi bankı faiz dərəcələrinin artması ilə bağlı qlobal tendensiyaya baxmayaraq yumşaq pul siyasətinə riayət etməkdə davam edir. Bu, iqtisadiyyatı dəstəkləmək məqsədi daşıyır, eyni zamanda inflyasiya təzyiqlərinin davamlılığı ilə bağlı narahatlıqları artırır. Hökumətin əsas vəzifəsi bazarı qızdırmadan və dövlət borcunu həddindən artıq artırmadan sabit iqtisadi artıma nail olmaqdır. Yaponiyanın iqtisadi dirçəlişi sabit templə davam edir və inflyasiya bəzi problemlər yaratsa da, həm də daha çox iqtisadi fəallığı stimullaşdırır. Gələcək inkişaf qlobal bazarların sabitliyindən, daxili islahatların effektivliyindən və ölkənin yeni iqtisadi reallıqlara uyğunlaşma qabiliyyətindən asılı olacaqdır.

Hindistan balanslaşdırılmış makroiqtisadi siyasətlər və əsas sənayelərin dinamik inkişafı sayəsində dünyanın ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlarından birinə çevrilmək yolundadır. Ölkə son illərdə ÜDM-in təsirli artım templəri nümayiş etdirib ki, bu da bir sıra amillər, o cümlədən əlverişli demoqrafik struktur, rəqəmsal texnologiyaların aktiv inkişafı, maliyyə sektorunda islahatlar və xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlıdır.

Hindistan iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici amillərindən biri hökumətin və Mərkəzi Bankın ehtiyatlı makroiqtisadi siyasətidir. Inflyasiyaya nəzarət, milli valyutanın sabitliyinin qorunub saxlanması və dövlət xərclərinin ehtiyatlı idarə olunması sabit artıma şərait yaradır. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdən fərqli olaraq, Hindistan həddindən artıq dövlət borcundan və maliyyə böhranından qaça bildi ki, bu da beynəlxalq investorlar arasında inamı artırdı.

Ölkənin iqtisadi inkişafında daxili istehlakın artması da mühüm rol oynayır. Orta sinfin sürətlə genişlənməsi və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması mal və xidmətlərə tələbi artırır ki, bu da biznes fəaliyyətini stimullaşdırır. Bundan əlavə, hökumət avtomobil yollarına, dəmir yolu şəbəkələrinə, logistika və şəhərlərin inkişafına sərmayə qoymaqla, iqtisadiyyatı daha səmərəli və rəqabətə davamlı hala gətirərək infrastrukturun inkişafına fəal dəstək verir.

Böyük Britaniya iqtisadiyyatı 2023-cü ildə baş verən tənəzzüldən tədricən bərpa olunur. Stabilləşmənin əsas amillərindən biri enerji qiymətlərinin düşməsi və İngiltərə Bankının sərt pul siyasəti nəticəsində yaranan inflyasiyanın azalması idi. Daha yüksək faiz dərəcələri qiymət artımlarını

cilovlamağa kömək etdi, baxmayaraq ki, onlar istehlak xərclərinə və investisiyalara təzyiq göstərdilər. Bununla belə, iqtisadi şəraitin yaxşılaşması və işgüzar fəallığın bərpaası 2025-ci il üçün müsbət proqnozlar üçün əsas verir [9].

Fransa iqtisadiyyatı 2023-cü ildə artım tempinin ləngiməsi ilə üzləşir, lakin ümumilikdə nisbətən davamlı olaraq qalır. Orta inflyasiya, sənaye sektoruna dəstək və əsas sektorlara dövlət investisiyaları daha ciddi iqtisadi tənəzzülün qarşısını almağa kömək etdi. Sabitliyin mühüm amili daxili tələbatın qorunub saxlanması, eləcə də sahibkarlıq subyektlərinə və əhaliyə dövlət tərəfindən dəstək tədbirləri olmuşdur.

İtaliya pandemiya və artan enerji qiymətlərinin yaratdığı şoklardan qurtulmağa davam edir. Artımın əsas amillərindən biri iqtisadi fəallığı dəstəkləyən özəl istehlakın artması olaraq qalır. İnfrastruktura investisiyalar və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş islahatların həyata keçirilməsi də mühüm rol oynayır. Davam edən problemlərə baxmayaraq, İtaliya iqtisadiyyatı müsbət dinamika nümayiş etdirir.

Braziliya iqtisadi artım kontekstində sosial bərabərsizliyi azaltmaq üçün böyük səy göstərən ölkələrin nümunəsidir. 2000-ci illərdə Bolsa Família kimi sosial proqramlar qlobal iqtisadi problemlərə baxmayaraq yoxsulluğu və sosial bərabərsizliyi əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Lakin son illərdə iqtisadi böhran və siyasi qeyri-sabitlik sosial bərabərsizliyi yenidən artırır [8].

Braziliya davam edən inflyasiya fonunda möhkəmlilik nümayiş etdirməyə davam edir. Mərkəzi Bankın fəal və kifayət qədər məhdudlaşdırıcı pul siyasəti sayəsində inflyasiya hədəf səviyyəyə enmişdir ki, bu da biznes və istehlakçılar arasında etimadın möhkəmlənməsinə kömək etmişdir.

Qlobal təcrübə göstərir ki, sərvətlərin yenidən bölüşdürülməsinə yönəlmiş hərtərəfli siyasət həyata keçirilməyincə, iqtisadi artım həmişə sosial bərabərliyin yaxşılaşmasına səbəb olmur. Əhalinin sosial müdafiəsinin dəstəklənməsi, keyfiyyətli təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın təmin edilməsi, o cümlədən səmərəli vergi və sosial proqramların həyata keçirilməsində dövlətin fəal rolu mühüm şərtidir.

Azərbaycanda iqtisadi artımın sosial bərabərliyə təsiri.

Azərbaycanın son illərdəki ÜDM artımı iqtisadiyyat üçün həm müsbət, həm də çətin məqamlar nümayiş etdirmişdir. Qafqazın ən böyük iqtisadiyyatlarından biri olan Azərbaycan neft və qaz sektorundan çox asılıdır və bu, ÜDM-in artım dinamikasına təsir göstərir [1].

2023-cü ildə Azərbaycanda ümumi daxili məhsul (ÜDM) 123,0 milyard manat təşkil edib ki, bu da 2022-ci illə müqayisədə 1,1% çoxdur. Bu iqtisadi artım əsasən qeyri-neft-qaz sektorunda 3,7% təşkil edən əlavə dəyər artımı, neft-qaz sektorunda isə 1,7% azalma hesabına baş verib. Bu, qeyri-neft və qaz sektorunun getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməsi ilə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi istiqamətində davam edən tendensiyanı vurğulayır. 2023-cü ildə adambaşına ÜDM 12114,5 manat təşkil edib ki, bu da vətəndaşların həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasının mühüm göstəricisi olmaqla ölkənin iqtisadi inkişafındakı müsbət dinamikanı əks etdirir [2].

2024-cü ildə Azərbaycanda ümumi daxili məhsul (ÜDM) 126,3 milyard manat təşkil edib ki, bu 2023-cü il ilə müqayisədə 4,1 faiz çoxdur. Bu, sabit iqtisadi artımdan xəbər verir, eyni zamanda iqtisadiyyatda qeyri-neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisinin artması tendensiyası davam edir. 2024-cü ildə sektorlar üzrə dinamika aşağıda verilmişdir [3]:

- Neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 0,3% artaraq cüzi artım nümayiş etdirib.
- Eyni zamanda, qeyri-neft-qaz sektorunun 6,2% əhəmiyyətli dərəcədə artması ölkə iqtisadiyyatının davamlı şaxələndirilməsini təsdiqləyir.

Sektorlar üzrə ÜDM tərkibi aşağıda sıralanmışdır:

- Sənaye ümumi ÜDM-in 35,9%-ni istehsal etməklə iqtisadiyyatın aparıcı sektoru olmaqda davam edir.

- Ticarət 10,7 faiz təşkil edib.
- Avtonəqliyyat vasitələrinin təmiri 7,0 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı isə 6,7 faiz təşkil edib.
- Tikinti ümumi daxili məhsulun 6,7%-ni təşkil edib.
- Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq 5,7 faiz təşkil edib.
- Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 2,4 faiz təşkil edib.
- İnformasiya və rabitə - 1,9%, bu sektorun əvvəlki illə müqayisədə daha kiçik rolunu əks etdirir.
- Digər sektorlar ÜDM-in 19,9%-ni təşkil edir ki, bu da ümumi mənzərədə mühüm amildir.
- Məhsullara və idxala xalis vergilər 9,8% təşkil edib ki, bu da ÜDM-in formalaşması üçün vergi daxilolmalarının əhəmiyyətindən xəbər verir.

Adambaşına düşən ÜDM 2024-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə (2023-cü ildə 12 114,5 manat) adambaşına düşən ÜDM 12 382,5 manat olmuşdur ki, bu da ölkədə həyat səviyyəsinin yaxşılaşdığını və iqtisadi fəallığın artdığını göstərir [3].

Bu göstəricilər qeyri-neft-qaz sektorunun inkişafına və iqtisadiyyatın daha da şaxələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirməklə davamlı iqtisadi artımı nümayiş etdirir ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitliyinin və dayanıqlılığının artırılmasına töhfə verir.

Ölkəmiz son onilliklərdə, əsasən, neft və təbii qazın qiymətlərinin artması hesabına əhəmiyyətli iqtisadi artım yaşamış, bu da dövlət gəlirlərinin və infrastrukturaya investisiyaların artmasına imkan vermişdir. Lakin bu artım həm də sosial bərabərlik və əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında sərvətlərin bölüşdürülməsi baxımından çətinliklərə səbəb olub.

Son illər Azərbaycan hökuməti sosial bərabərsizliyə qarşı mübarizə, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində səylər göstərir. Sosial yardım proqramları, o cümlədən kommunal xidmətlərə subsidiyalar və yoxsullara dəstək sosial siyasətin mühüm hissəsinə çevrilir. Azərbaycan həmçinin müxtəlif regionlarda həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına töhfə verən yollar, mənzil tikintisi və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın yaxşılaşdırılması kimi infrastruktur layihələrinə fəal şəkildə sərmayə qoyur.

Son on ildə aparılan iqtisadi islahatlar göstərdi ki, regional inkişafın sürətləndirilməsi üçün müasir idarəetmə sisteminin təşkilinə və iqtisadi mexanizmlərin tətbiqinə xüsusi ehtiyac var. Ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi əsasən belə müsbət dəyişikliklərə səbəb olmalıdır:

- Təkrar istehsalın genişləndirilməsi;
- İqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi;
- Məhsuldar qüvvələrdən istifadənin səmərəliliyinin artırılması;
- Sosial sahədə problemlərin həlli;
- Infrastruktur sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Müasir təcrübə göstərir ki, milli iqtisadi siyasətdə regional iqtisadi inkişafın rolunun artırılması vacibdir. Regional siyasətin əsas istiqaməti milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına xidmət etməklə yanaşı, həm də iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, regional resurslardan səmərəli və məqsədyönlü istifadə məqsədlərinə yönəldilməlidir.

Son illər Azərbaycanda iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və müxtəlif regionların tarazlı artımı üçün mühüm işlər görülüb. Yeni iş yerlərinin yaradılması bu strategiyanın mühüm hissəsinə çevrilib. Son on ildə ölkədə 2 milyondan çox yeni iş yeri açılıb ki, bunun da 1,5 milyonu daimidir. Bu, məşğulluq səviyyəsində müsbət tendensiyadan və regionların davamlı inkişafına dəstəkdən xəbər verir.

Biznes və müəssisələr üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir. 2022-ci ildə 16254 yeni müəssisə və təşkilat yaradılıb ki, bu da ölkə iqtisadiyyatına mühüm töhfədir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, yeni müəssisələrin bölüşdürülməsi qeyri-bərabərdir və bu, müxtəlif regionların inkişaf səviyyəsindəki fərqləri göstərir.

Yeni müəssisələrin əksəriyyəti, yəni 83,9%-i paytaxt Bakıda cəmlənib ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinin və infrastrukturun paytaxtda cəmləşməsi ilə əlaqədardır. Bu, həm də onu göstərir ki, Bakı şəhəri ölkənin iqtisadi-maliyyə mərkəzi olmaqda davam edir, çoxlu sayda investisiya və biznes fəaliyyəti cəlb edir.

Yeni müəssisələrin ümumi sayında onların payı xeyli az olsa da, ölkənin digər regionları da müsbət nəticələr göstərir. Məsələn, Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu yeni yaradılan müəssisələrin ümumi sayının 5,6 faizini, Gəncə-Daşkəsən isə 1,6 faizini təşkil edir. Lənkəran-Astara, Şəki-Zaqatala və Mərkəzi Aran kimi rayonlar da nisbətən kiçik paylarına baxmayaraq, sahibkarlıq sahəsində fəallıq nümayiş etdirir.

Yeni müəssisələrin nisbətən az sayı Naxçıvan Muxtar Respublikasında və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda (hər biri 0,4%), həmçinin Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda (0,3%) cəmləşmişdir ki, bu da həmin ərazilərin inkişafına əlavə diqqətin zəruriliyini göstərir.

Azərbaycanın regionlarında sosial-iqtisadi inkişaf üçün əlverişli mühitin yaradılması istiqamətində əhəmiyyətli səylərə baxmayaraq, ölkənin müxtəlif bölgələri arasında iqtisadi resursların və imkanların bölüşdürülməsində bir sıra bərabərsizliklər mövcuddur. Bu qeyri-bərabərlik ölkənin iqtisadi həyatında hakim yer tutmaqda davam edən Bakı şəhərinin, eləcə də Abşeron-Xızı və Gəncə-Daşkəsən kimi bir sıra daha çox inkişaf etmiş iqtisadi rayonların mövqeyində xüsusilə özünü göstərir. Bu problemləri həll etmək və sosial-iqtisadi inkişafda bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq üçün az inkişaf etmiş regionlarda artımı və iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdırmaq üçün davamlı səylərə ehtiyac var. Bu, biznes üçün daha əlverişli şəraitin yaradılmasını, infrastrukturun yaxşılaşdırılmasını və sosial sahəyə investisiyaların artırılmasını əhatə edə bilər. Digər mühüm addım regionlarda sahibkarlığın dəstəklənməsi, yerli kadrların təhsil səviyyəsinin və ixtisasının yüksəldilməsi olacaq ki, bu da xarici miqrasiya axınlarından asılılığı azaldacaq və əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldəcəkdir. Həmçinin ölkənin müxtəlif regionları arasında həyat səviyyəsi və rifahdakı fərqlərin azaldılmasına yönəlmiş dövlət dəstəyi və proqramlarının həyata keçirilməsini davam etdirmək lazımdır. Bu, bütövlükdə ölkənin daha tarazlı və ahəngdar inkişafına imkan verəcək, yaşayış yerindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar üçün bərabər imkanlar təmin edəcəkdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın son illərdə əldə etdiyi iqtisadi artım xüsusilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft-qaz sektorlarının xüsusi çəkisinin artması kontekstində ölkənin inkişafında mühüm irəliləyişlər olduğunu nümayiş etdirir. Dayanıqlı iqtisadi inkişafa və vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə səylər cəmiyyətin sabitliyinin və rifahının təmin edilməsində əsas element olan sosial həmrəyliyin gücləndirilməsi səyləri ilə müşayiət olunur.

İnkişafa təkan verən əsas sektorlara sənaye, ticarət, nəqliyyat, tikinti, kənd təsərrüfatı, informasiya texnologiyaları və rabitə daxildir. Eyni zamanda, iqtisadi fəallığı dəstəkləyən və yeni iş yerləri açan xidmət sektoru inkişaf etməkdə davam edir.

Azərbaycanda sosial həmrəylik həm də sosial-iqtisadi kontekstin mühüm tərkib hissəsinə çevrilib. Qeyd etmək vacibdir ki, iqtisadi uğurlara baxmayaraq, bir sıra regional və sosial bərabərsizliklər mövcuddur. Bakı şəhərinin və daha bir neçə iqtisadi cəhətdən çiçəklənən rayonların inkişafı daha intensiv davam edir ki, bu da paytaxtla ucqar rayonlar arasında yaşayış səviyyəsində müəyyən fərqlərə səbəb olur. Bununla belə, infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və az inkişaf etmiş ərazilərdə sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş müxtəlif regional proqramların həyata keçirilməsi yolu ilə bu fərqlərin azaldılması istiqamətində səylər göstərilir.

Azərbaycan əsas diqqəti ölkənin bütün regionlarında həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıracaq tarazlaşdırılmış iqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəldir. Qeyd etmək vacibdir ki, sosial həmrəyliyin inkişafı təhsil, səhiyyə, mənzil və digər əsas xidmətlərə çıxışın yaxşılaşdırılmasına

yönelmiş proqramların həyata keçirilməsi ilə bağlıdır ki, bu da öz növbəsində sosial mobilliyi və imkan bərabərliyini yaxşılaşdırır.

Sosial ödənişlər sistemi də fəal inkişaf edir ki, bu da yoxsulluğun səviyyəsini azaltmağa, daha dayanıqlı və həmrəy sosial sistem yaratmağa kömək edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Asadova İ.R. Azərbaycanın iqtisadi artımı və ona təsir edən bəzi iqtisadi amillərin ARDL modelləşdirilməsi // MEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. - 2022 (noyabr-dekabr). - İqtisadi nəzəriyyə. Ümumi iqtisadiyyat. - S. 17-24.
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2023-cü ildə Ümumi Daxili Məhsul istehsalı <https://stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=5754>
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2024-cü ildə Ümumi Daxili Məhsul istehsalı <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=6145>
4. Кураков Л.П., Игнатьев М.В., Тимирясова А.В. и др. Макроэкономика: учебник для вузов / под общ. ред. Л.П. Куракова. - М.: Изд-во ИАЭП, 2017. - 336 с.
5. Попова О.А. Абсолютная и относительная концепция бедности / О.А. Попова // Тенденции развития науки и образования. - 2019. - № 51-2. - С. 67-69.
6. Суханова Т.В. Регулирование оплаты труда на современном этапе структурных преобразований // Рынки труда и образовательных услуг России: реалии и перспективы: монография / под общ. ред. С.Д. Резника, Р.М. Нижегородцева, Г.А. Резник. - М., 2016. - С. 324-327.
7. Суханова Т.В. Тенденции распределения денежных доходов на современном этапе структурных преобразований // Проблемы социально-экономической устойчивости региона: сборник статей XII Всероссийской научно-практической конференции. - Пенза, 2015. - С. 90
8. Юданова К.О. Оценка бедности: основные показатели / К.О. Юданова // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2015. - № 5.
9. Топ-10 экономик мира в 2025 году, <https://finance.mail.ru/guide/top-ehkonomik-mira-322/#a02>